

Yazar Bilgileri Author(s)

Yüksek Lisans Öğrencisi
Sümeyra GÜNGÜR
Pamukkale Üniversitesi
Tasavvuf

sumeyragungur@gmail.com
ORCID: 0009-0009-6364-1095

Künye Bilgisi

Talat Olgun, *İlim Tasniflerinde Tasavvuf*.

Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2023.

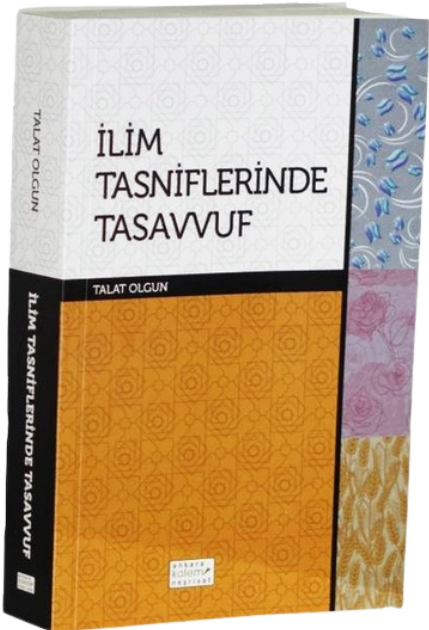
442 sayfa.

ISBN: 9786057272225

Anahtar Kelimeler / Keywords

Tasavvuf / Sufism
İlim / Science
Tarih / History
Tasnif / Classification
İlim Tasnifi / Classification of Sciences

Kitap İncelemesi / Book Review



Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

22/11/2024

Kabul Tarihi / Accepted

25/12/2024

Atıf / Citation

Güngür, Sümeyra. “Talat Olgun, İlim Tasniflerinde Tasavvuf”. *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/2 (Aralık 2024), 229-239.

İlimler tasnifi meselesi tarihsel olarak Antik Çağda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bilgilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve düzenlenmesi ilk kez gündeme gelmiş, farklı disiplinlerin birbirinden ayrılması ve tanımlanması süreci başlamıştır. İlk olarak Eflâtun ve Aristo'nun etrafında şekillenen tasnifler, zamanın ilerlemesiyle birlikte başka tasniflerin oluşumunu tetiklemiştir. İslamiyet'in ilk dönemlerinde herhangi bir tasnif söz konusu olmamıştır. Bunun sebebini birkaç şekilde ortaya koymamız mümkündür: İnsanların klasik ilimlere dair ihtiyaçlarını doğrudan ana kaynak olan Kur'an ve sünnetten giderebilmesi, Efendimizin vefat etmesinin ardından boşluğun oluşması, fetih hareketlerinin artmaya başlamasının akabinde Müslümanların fethedilen bölgelerdeki farklı dine ve kültüre mensup insanlarla karşılaşması, Emevî-Abbâsî dönemlerinde yapılan tercüme faaliyetleri ve özellikle de felsefenin Arapçaya tercüme edilmesi İslami ilimlerin tasnif edilmesini zorunlu kılmıştır. Cabîr b. Hayyân'la (ö. 200/815) başlayan tasnifler devamını da getirmiştir. Yaklaşık olarak hicri ikinci asra tekabül eden bu dönem felsefi anlayışın İslam'a girmesiyle önemini arttırmıştır. İlimler tasnifinde birbirinden farklı tasnif çeşitleri tezahür etmiştir. Bu, tasnifi yapan kişinin ilmî birikimini yansıttığı gibi dönemin ilim anlayışını da yansıtmıştır. İlim tasniflerine bakıldığında tasnife özgü müstakil bir eser meydana getirenler olduğu gibi eserlerinde tasavvufu bir bahis olarak yer verenler de olmuştur. Böylelikle her ilmîn kendi bünyesinde konusu, amacı, yöntemi oluşmaya başlamıştır.

Tasnifler; bilgede derinleşme, eğitim ve öğretimdeki verimliliği arttırma, araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştırma, tasnif yapan âlimler hakkında bilgi edinme ve bununla birlikte o dönemin ilim anlayışını kazandırmayı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Bu konuda yapılan incelemeler neticesinde ilimler tasnifi üzerine birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak Osman Bakar'ın *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnîfi* eseri ve Hidayet Peker'in "İbn Hazm'ın İlimler Tasnîfi" makalesi verilebilir. Her iki çalışma da incelendiğinde Bakar, bu çalışmasında üç âlim üzerinden ilimlerin tasnifini yaparken; Peker, tek âlimin tasnifini ele almıştır. Bununla birlikte tasavvuf özelindeki çalışmalar tetkik edildiğinde Süleyman Gökbulut'un "İlim Tasnîflerinde Tasavvufun Yeri" makalesi ve Olgun'un incelemekte olduğumuz *İlim Tasnîflerinde Tasavvuf* eseri bu alana kazandırılmış önemli çalışmalardandır. Dönemin önemli sûfilerinin tasniflerini içeren konuyla ilgili akademik bir çalışmanın daha önce yapılmaması bu araştırmayı öncü kılmıştır. Nitekim Olgun'un konu hakkında meselenin derinliklerine inerek yazdığı eser, akademik camiada eksik kalan boşluğu doldurma amacına hizmet etmiştir.

Olgun, araştırmasına öncelikle problemin ne olduğunu tespitle başlamıştır. Yapılan ilk ilim tasniflerinin kişiye münhasır olması hasebiyle tasnif hususunda muhtelif çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların kimisi ilmî sayılmakla birlikte kimisi de ilmî sayılmamıştır. Eğer tasavvuf bir ilim olarak kabul edildiyse nasıl ve ne şekilde değerlendirildiği irdelenmesi gereken bir meseledir. Aynı zamanda mutasavvıflar, tasniflerinde niçin tasavvufu kullanmayıp birtakım farklı lafızları tercih etmişlerdir? Tasavvuf bilgi üreten bir ilim midir? Eğer öyleyse nasıl bir yöntemi kullanmıştır? Yazar Olgun'un eserini telif etme gerekçesi yukarıdaki sorulara cevap bulma arayışıdır (s. 1-3).

Olgun, tasavvufun diğer İslami ilimlerle olan ilişkisini başlangıçtan itibaren incelemek amacıyla çalışmasında bazı temel konuları ele almayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, "ilim" ve "marifet" kavramlarının literatürdeki anlamlarını araştırmış ve

sûfîlerin “ilim” kavramıyla neyi kastettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca, tasavvufun diğer İslami ilimlerle olan yerini, ilimlerin sınıflandırılma nedenlerini ve bu sınıflandırmalarda kullanılan yöntemleri incelemiştir. Çalışma, bu tasniflerin tasavvuf açısından nasıl bir ayırım oluşturduğunu ve tarih boyunca âlimlerin tasavvufu nasıl bir ilim olarak değerlendirdiklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır (s. 5).

İslami ilimler içerisinde tasavvufun kendisine bir yer edinmesi sürekli tartışılan mevzulardan olmuştur. Olgun’un bu tartışmalara cevap niteliğinde tasavvufun dini ilimler içerisindeki konumunu belirginleştirip bütüncül bir şekilde tasavvufu ele alacak olması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Kitap; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Yazar, giriş kısmını beş alt başlıkta incelemiştir. Bu bölümde meselenin problemi, konusu, amacı, önemi, çerçevesi, araştırmanın kapsamı ve yöntemi belirlenmiştir. Birinci bölümde ilim ve marifet, nazarî ve amelî hikmet, kâl ve hâl gibi bazı tasavvuf kavramlarına değinilmiştir. Bu kavramlar arasındaki farklılıklar ve terimsel olarak birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı açıklanmıştır.

Olgun, İkinci bölümde ise daha çok klasik kaynaklardan istifade etmiştir. En başta söz konusu sûfînin tasnif anlayışını tablo şeklinde vermiş, sonrasında hayatından ve eser hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Buna müteakiben tasavvufun mahiyeti, âlimler tarafından tasavvuf ve tasnif meselesinin nasıl ele alındığı, ilimler arasındaki bağlamın tasniflere yansımaları değerlendirilmiştir. Olgun, eserin birinci bölümünde sûfîlerin ilimden kasıtlarını ve ilimlerin tasnif gerekçelerini ele almıştır. Yazarın açıklamalarına kavramlardan başlaması, meselenin anlaşılması için önem arz etmektedir. Çünkü sözcüklerle ilgili

ortak bir dil kullanılmadığı sürece, konunun anlaşılması zorlaşacaktır. Bu anlam karmaşasını gidermek adına klasik kaynaklarda geçen kelime ve kavramlara değinilmesi ortak bir zemini başlangıçta sağlamış olacaktır. Bu nedenle kelimelerin manaları netleştirilmiş ve kullanılış amaçları belirlenmiştir. Yazar, tanımlamaları yaparken *el-Lüma, et- Taarruf, Kûtü'l-kulûb, er-Risâle, Keşfü'l-mahcub, İhya'ü 'ulûmi'd-dîn* gibi tasavvuf klasiklerinden faydalanmış ve sûfilerin terim tanımlamalarına sırayla yer vermiştir (s. 47). Bu da dönemsel olarak kavramların uğradığı değişimi görmek açısından okuyucunun zihninde tarihsel bir zemin oluşturmuştur.

İlimlerin tasnif gerekçeleri ve yöntemlerinden bahsederken Olgun, tasnifin tanımıyla meseleye giriş yapmıştır. İlimler tasnifinin Antik Çağdan günümüze kadar olan seyrini, Eflâtun ve Aristo'nun ilimler tasnifinden başlamak suretiyle Müslüman düşünürlerin tasniflerine de yer vererek ele almıştır. İslam âlimleri, entelektüel kabiliyet ve birikimlerinin önemli bir kısmını bu konuya harcamışlardır. Bunun neticesinde çeşitli tasnifler ortaya çıkmıştır. Câbir b. Hayyân'la başlayan tasnif çalışmaları Kindî'yle (ö. 252/866 [?]) devam etmiştir. Câbir b. Hayyân'ın tasnif çalışmasının birtakım felaketler sebebiyle kaybolması nedeniyle İslam dünyasında ilimler tasnifi yapan ilk kişi Kindî kabul edilmiştir. Daha sonra Fârâbî (ö. 339/950) ve İbni Sînâ (ö. 428/1037) Yunan felsefesinden etkilenecek tasniflerini yapmıştır. Hârizmî, (ö. 232/847'den sonra) Gazzâlî (ö. 505/1111) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi düşünürlerse özgün, Yunan felsefesine karşı İslâm'a özgü yeni tasnifler ortaya koymuşlardır. Bu durum Müslümanların özgüvenini arttırmakla kalmamış farklı tasniflerin zuhûr etmesine ve ilmî çeşitliliğin oluşmasının önünü açmıştır (s. 86-88).

Yazar, ikinci bölüme geçmeden önce âlimlerin ilim tasnif gerekçelerine de kısaca değinmiştir. Fârâbî, *İhsâü'l-'ulûm* adlı

eseriyle özgün tasnif çalışması yapanların ilkidir. O, ilim tasnif etmenin ilimden istifade edecek kişiler için kolaylık sağlayacağını, bilgiyi öğrenmede bilinçli hareket edileceğini böylece talibin daha yolun başında farkındalık kazanacağını belirtir. İhvân-ı Safâ Topluluğu *Risaleler'*inde ilim öğrenecek kişilere ilim yolunda kılavuz olmasını gerekçe göstermiştir. Serrâc (ö. 378/988) ve Kelâbâzî (ö. 380/990) ise kendi ilimlerine yöneltilen eleştirilere cevap vermek ve ilimlerini diğer ilimler arasında belirgin kılmak için tasnif yapmıştır. Hârizmî *Mefâtîhu'l-'ulûm'*da diğerlerinden farklı bir amaca hizmet etmiştir. Müellif lügat ilmînin öğrenmede yeterli olmayacağını ediplere göstermek ve değişik devlet kademelerindeki kişilerin ihtiyaç duyacakları terimleri açıklamalarıyla bir araya getirerek sözlük yapmayı hedeflemiştir (s. 90). Gazzâlî tam gerekçe belirtmemiştir fakat *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'*in Kitâbü'l-ilm bölümünde Allah'a kulluk ve Resûl'ünden gelen ilmi açığa çıkarmak, faydalıyı zararlısından ayırt etmeyi; İbn Haldûn, dünyayı düzenlemeyi ve Hz. Peygamber'in mesajını anlamayı gerekçe göstermiştir (s. 89-91).

Seyyid Şerîf Cürçânî, (ö. 816/1413) *Risâle fî taksîmi'l-ilm* eserinde mantık ilmini öğrenecek kişinin amacına hizmet edecek kısmı tasniflerden hızlıca belirleyip zihnindeki mutlak meçhûliyeti gidermesini amaçlamıştır. Taşkoprizâde *Mevzûâtü'l-'ulûm'*da; ilim öğrenen kimselerin kolaylıkla ilimler arasındaki bağlantıyı sağlamasını temenni ederek ilimlerin ismini, nasıl olduğunu, konusunu, faydasını ortaya koymak için eserinde tasnife gitmiştir (s. 93-94). Bu şekilde meseleyi ele alan Olgun, müelliflerin tasnif gerekçelerini toplu olarak ortaya koymuştur.

İkinci bölümde daha özele inerek ilim tasniflerinde tasavvufu, tasniflerinde tasavvufa yer verenler ve yer vermeyenler olarak iki şekilde ele almıştır. Her bir tasnife başlarken öncelikle müellifin eserinde nasıl bir tasnife yer

verdiğini tablolaştırarak okuyucunun zihninde meseleyi şematize etmiştir. Ardından müellifin hayatından kısaca bahsetmiştir. Eser hakkında genel bilgiler vermesinin akabinde, müellifin eserinde tasavvufa niçin yer verip yer vermediğini izah etmiştir. Olgun'un genelden özele doğru bir çalışma yapması çalışmayı daha anlaşılır kılmıştır. Burada eserlerinde tasavvufa yer veren ve yer vermeyen birkaç müellife gerekçeleriyle değinilmesi meselenin anlaşılabilirliğini arttıracaktır.

İhvân-ı Safâ Topluluğu, *Risaleler'*inde tasavvufa yer vermesinin gerekçesi olarak ilim tâlip edenlerin izleyecekleri yolları belirlemek olduğunu belirtir (s. 112). Olgun'un, bu kısımda risalelerin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi vermenin yanında İhvân-ı Safâ Topluluğu'nun işlediği tasavvufi konulara da -sayı, küçük âlem, ilahi aşk, kalp- yer vermesi; diğer ilimlerin tasnifinden farklı olarak tasavvufun tasnifte yer verilmiş sebebinin, tasavvufun mahiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir. Olgun hem *Risaleler* hakkında hem de *Risaleler'*de tasavvufa nasıl yer verildiği hususunda okuyucuya doyurucu bir bilgi sunmuştur. Fakat tasavvuf konuları hakkında verilen bilgiler, tasnif bağlamından kopukluklar meydana getirebilir. Serrâc, *el-Lüma* adlı eserinde tasavvufun mahiyetini açıklayarak tasavvufu eleştiren bazı fıkıh ve kelim âlimlerine cevap vermeyi ve tasavvufu sapkın kişilerin temsil etmesine engel olmayı amaçlamıştır. Tasavvufun diğer ilimlerle olan ilişkisini değerlendirerek bu ilimlerden bağımsız öğrenilmesinin faydasız olacağını belirtmiştir. Tasavvufun diğer ilimlerin öğrenilmesinden sonra tahsil edilmesi gereken bir ilim olduğunu vurgulamıştır (s. 138). Bu yaklaşımı benimsemesinin sebebi tasavvufun kemal erme yolu olduğunu ve doğru anlaşılmasının ancak sağlam bir ilmî altyapı ile mümkün olabileceğini göstermektedir. Olgun, *el-Lüma* eserinde tasavvufun sınıflandırmasını geniş bir şekilde ele almış ve Serrâc'ın bu tasnif

üzerinden tasavvufun diğer İslami ilimlerle kesiştiği ve ayrıştığı noktaları irdelediğini belirtmiştir. Bu yönüyle eser Tasavvufu savunmanın yanı sıra ona metodolojik bir çerçeve de kazandırmıştır. Gazzâlî; *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, *Risâle-i ledünniyye* ve *el-Müstaşfâ* eserlerinde tasavvuf tasnifine yer vermiştir. Bu tasnifler, Gazzâlî'den sonraki dönemlerde yapılan ilim tasniflerini büyük ölçüde etkilemiştir (s. 190). Olgun, burada Gazzâlî'nin tasavvuf tasnifini incelerken Gazzâlî'nin hem kendisinden önceki düşünürlerden nasıl etkilendiğini hem de sonraki dönemleri nasıl etkilediğini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu durum, Gazzâlî'nin tasnif konusundaki yerini daha kapsamlı ve anlaşılır hale getirmiştir. Olgun'un, Gazzâlî'nin bu konudaki fikirlerini üç önemli eseri üzerinden açıklaması, meseleyi derinlemesine ele almasını sağlamış ve okuyucunun konuyu daha iyi kavramasına yardımcı olmuştur. Fakat tasavvuf hakkındaki kavramsal açıklamalar okuyucu zaman zaman konudan uzaklaştırabilir.

İbn Hazm, (ö. 456/1064) Fârâbî ve İbni Sînâ her ne kadar ilim tasniflerinde tasavvufa yer vermemiş olsalar da bu durum, tasavvufun o dönemde hiçbir şekilde var olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle Fârâbî ve İbn Hazm, tasavvufi düşünceyi ahlak ilmi ya da felsefi konular üzerinden dolaylı olarak ele almışlardır. Bu onların tasavvufu görmezden gelmek yerine, ahlaki erdemler bağlamında değerlendirdiklerini göstermektedir. İbn Sînâ ise ilim tasniflerinde tasavvufa doğrudan yer vermemekle birlikte *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserinde tasavvufi konulara değinmiş ve bu alanda önemli fikirler ortaya koymuştur. Bu durum, tasavvufun o dönemde ilim olarak kabul edilip edilmediğine dair kesin bir reddin sözü konusu olmadığını, aksine düşünürlerin tasavvufi meseleleri farklı disiplinler üzerinden ele aldıklarını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, tasavvufu ilim yerine koymama

gibi bir durum söz konusu değildir; sadece düşünürler kendi sistematik tasnif anlayışları çerçevesinde tasavvufu farklı şekillerde ele almışlardır.

Tasavvuf, İslami ilimler arasında zamanla sistematik bir ilim haline gelmiştir. Serrâc ve Gazzâlî gibi isimlerin çabalarıyla önemli bir zemine oturtulmuştur. Serrâc'ın tasavvufu ahlaki ve ilmî bir zemine oturtma çabası, Gazzâlî'nin ise onu ilim tasnifleri içine dahil etmesi, tasavvufun meşruiyetini güçlendirmiştir. Öte yandan Fârâbî, İbn Hazm ve İbni Sînâ gibi düşünürlerin tasavvufu doğrudan ilim olarak tasnif etmemesi, tasavvufun tamamen dışlandığı anlamına gelmez; bu düşünürler tasavvufu ahlaki erdemler ya da bireysel olgunlaşma bağlamında ele alarak dolaylı bir meşruiyet kazandırmışlardır.

Sonuç olarak tasavvufun ilim tasniflerindeki yeri konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Âlimler, tasavvufun konumunu belirlerken üç temel tutum sergilemiştir:

1. Tasavvufu bir ilim olarak kabul edenler: Gazzâlî, Serrâc ve Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) gibi âlimler, eserlerinde tasavvufu sistematik bir ilim olarak ele almış ve onu ilim tasnifleri içine dahil etmişlerdir. Özellikle Gazzâlî, tasavvufu sadece ahlaki bir disiplin olarak değil, manevî arınma ve hakikate ulaşmanın bir yolu olarak da nitelendirmiştir.
2. Tasavvufu farklı kelimelerle niteleyenler: Bazı âlimler, tasavvuf terimini doğrudan kullanmak yerine ahlak, irfan ya da hikmet gibi kavramlar üzerinden tasavvufi düşünceye atıfta bulunmuşlardır. Bu durum, tasavvufi içeriğin varlığını kabul etmekle birlikte, onu farklı terminolojik çerçevelerde ele alma eğilimlerini gösterir.
3. Tasavvufa yer vermeyenler: Fârâbî, İbni Sînâ, Hârizmî ve İbnü'n Nedîm gibi âlimler, tasniflerinde felsefî ilimlere öncelik vermiş ve tasavvufa doğrudan yer vermemişlerdir. Ancak bu,

tasavvufu tamamen reddettikleri anlamına gelmez. Özellikle İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* eserinde tasavvufi konulara değinmesi, onun tasavvufi düşüncüyü farklı bir bağlamda ele aldığını göstermektedir. Bu farklı yaklaşımlar, tasavvufun ilim olarak kabul edilip edilmediği tartışmasını gündeme getirmektedir. Tasavvufu açıkça bir ilim olarak tasnif edenler, bu disiplini sistematize etmeye çalışmış ve ona bir meşruiyet kazandırmıştır. Tasavvufu farklı kavramlarla ele alanlar ve tasniflerinde doğrudan yer vermeyenler ise, tasavvufi düşüncenin varlığını dolaylı olarak kabul etmişlerdir. Bu durum, tasavvufun İslam düşünce tarihinde çok yönlü bir şekilde değerlendirildiğini ve farklı disiplinlerle ilişkili bir ilim olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Yazar Olgun'un tasnif konusunu geniş ve kapsamlı şekilde ele alması, tasavvufun İslam düşüncesindeki yerini daha anlaşılır kılmaktadır. Ancak bazı kavramsal detaylara fazla girilmesi, okuyucunun ana konudan uzaklaşmasına neden olabilir. Bu kısım, tasavvufun tarihsel süreçte nasıl algılandığı ve ilim dünyasında nasıl bir konuma sahip olduğu sorusuna önemli katkılar sunmaktadır.

Sonuç olarak Olgun'un çalışmasının ilimler tasnifi hususunda tasavvuf özelinde yapılmış müstakil bir çalışma olduğu görülmektedir. Bu yönüyle akademi sahasında tasavvuf alanında yazılmış önemli bir eser hüviyeti taşır. Yazarın araştırmanın konusunu, amacını, yöntemini başta sunması, okuyucuların kitaba dair beklentilerini netleştirmesine yardımcı olmuştur. Bu durum Olgun'un akademik çalışmalarda metodolojik bir titizlikle davrandığını göstermektedir. Devamında tasnifleri somut ve görsel bir şekilde vermesi meselenin anlaşılmasını kolaylaştırmış ve okuyucunun zihninde bilgiyi kalıcı hale getirmeye yardımcı olmuştur. Genel olarak eser akıcı ve akademik bir üslupla ele alınmıştır. Yazarın

dipnotlarda ilim tasnifleri özelinde yazılmış tez, makale ve klasik kaynaklardan istifade etmesi, araştırmanın zenginliğini ve güvenirliğini arttırmaktadır. Özellikle ikinci bölümde klasik kaynaklara yoğunlaşması, meselenin ana kaynaktan doğrudan ele alınmasını sağlayarak çalışmanın bilimsel değerini arttırmıştır. Olgun, bu alanda uzmanlaşmak isteyen kimselerin de klasik kaynaklardan istifade etmesi gerektiğine sonuç bölümünde değinmiştir. Anlatım biçimlerinden açıklayıcı ve tartışmacı anlatıma yer vermesi konunun anlaşılması için önem arz etmektedir. Düşünceyi geliştirme yollarından ise şematik gösterme, tarama metodu, karşılaştırma, örneklendirme, kaynaklandırma, tümevarım ve tümdengelim gibi yöntemleri kullanmıştır. Yazarın bu tür yöntemleri kullanması konunun okuyuculara aktarılması hususunda başarılı bir tercih yaptığını göstermektedir. Tasnif eserlerini incelerken tarihi önceliği esas alması, bilgileri ilk olarak şematik vermesi, konu tasnifinde tasavvufa yer verenler ve vermeyenler şeklinde sınıflandırmaya gitmesi muhatap kitlenin istifadesi hususunda kolaylık sağlayacağı öngörülmektedir.